

Universiteit
Leiden

The Netherlands

Het Poetin-bewind als overwinning van de putschisten van 1991

Jansen, Marc

Citation

Jansen, M. (2021). Het Poetin-bewind als overwinning van de putschisten van 1991. *Leidschrift*, 36(november: 30 jaar postcommunisme. Op zoek naar een nieuw evenwicht), 77-89. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3448682>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3448682>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Het Poetin-bewind als overwinning van de putschisten van 1991

Marc Jansen

Op 19 augustus 2021 zijn dertig jaar verstreken sinds enkele prominente vertegenwoordigers van het Sovjet-gezag een poging tot een staatsgreep deden.¹ Zij was gericht tegen de secretaris-generaal van de Communistische Partij van de Sovjet-Unie (CPSU), tevens de president van het land, Michail Gorbatsjov. Vicepresident Gennadi Janajev, premier Valentin Pavlov, minister van Defensie Dmitri Jazov, minister van Binnenlandse Zaken Boris Poego en staatsveiligheidschef Vladimir Krjoetsjkov verklaarden Gorbatsjov, die op dat moment vakantie hield op de Krim, ziek en niet tot regeren in staat en namen de leiding van hem over. Zij vormden een ‘Staatscomité voor de noodtoestand’ met de bedoeling de hervormingen die de partijleider na zijn benoeming in 1985 had doorgevoerd, stop te zetten en te redden wat er in hun ogen te redden viel. Theorieën dat Gorbatsjov weet had van de opzet van deze hoge functionarissen met wie hij zich in de maanden daarvoor had omringd en in het geniep met hen onder één hoedje speelde, zijn nooit hard gemaakt en we hoeven er dus niet bij stil te staan.

Angst putschisten voor uiteenvallen Sovjet-Unie

Wat de putschplegers vooral verontrustte, was het dreigende uiteenvallen van de Sovjet-Unie en machtsverlies van de CPSU, haar Centraal Comité, Politbureau en verdere structuren. Maar de veranderingen die waren ingezet na de tot 1985 heersende ‘stagnatie’ (die term werd onder Gorbatsjov voor de Brezjnef-jaren gebruikt) hadden al zo ver om zich heen gegrepen, dat hun staatsgreep op aanzienlijk verzet stuitte. Het stond onder leiding van de goed twee maanden eerder gekozen eerste president van de Russische Sovjet-republiek, Boris Jeltsin, die de putschplegers hadden verzuimd op te pakken. De onderneming, die ook voor het overige niet erg goed doordacht was, liep binnen drie dagen vast. Symbolisch haalden de opposanten van de putsch het standbeeld van Felix Dzerzjinski op het Moskouse

¹ J.W. Bezemer, M. Jansen, *Een geschiedenis van Rusland. Van Rurik tot Poetin* (Amsterdam, 2018) 342 en volgende. Voor een Russischtalig relaas van iemand verbonden met de putschisten dat toch (relatief) objectief is: M. Artemjev, *Gekatsjepisty* (Moskou 2021).

Loebjankaplein vóór het hoofdkwartier van de veiligheidsdienst van de Sovjet-Unie omver; hij was tussen 1917 en 1926 de chef van die dienst geweest. De misrekening van de putschplegers versnelde juist het proces dat ze hadden willen stopzetten: de CPSU werd verboden en de ene na de andere Sovjet-republiek riep de onafhankelijkheid uit.

Elf van de in totaal vijftien Sovjet-republieken waarin de Sovjet-Unie officieel was verdeeld, sloten in december van hetzelfde jaar in plaats van die unie een veel losser verband, het Gemenebest van Onafhankelijke Staten (GOS). Na dit *fait accompli* trad Gorbatsjov op de 25^e van die maand (onze kerstdag) af als president van het niet langer bestaande land. De drie Baltische republieken, en in het begin ook Georgië, deden zelfs helemaal niet mee aan het GOS.

Het zou een verkeerde indruk geven het uiteenvallen van de Sovjet-Unie alleen toe te schrijven aan de tegendraadse activiteit van de niet-Russische onderdanen van het land. Ook de Russen voelden zich gekoloniseerd in dit rijk met zoveel andere volken, die er in hun ogen vaak beter aan toe waren dan zichzelf.

In Rusland, net als in de andere voormalige Sovjet-landen, ging de breuk met het ooit schijnbaar zo stevig gewortelde communisme niet van een leien dakje. Door middel van een ‘shocktherapie’ wilden president Jeltsin en zijn team een breuk forceren met de planeconomie, het economisch systeem van de Sovjet-Unie, en het fundament leggen voor een markteconomie. Hun aanpak leidde tot het ontstaan van een kleine groep steenrijke oligarchen, terwijl het gros van de Russen juist grote ontberingen te wachten stonden. De grens tussen het ‘wilde kapitalisme’ van die dagen en criminaliteit viel niet altijd scherp te trekken. De levensverwachting ging omlaag en de sterfte nam aanzienlijk toe, men noemde het wel een demografische crisis.²

Nostalgie

Het wekte ontgoocheling die nostalgie voortbracht naar de ‘goede oude tijd’. Democratie stond niet langer alom in aanzien, hier en daar werd er soms mee gespot.³ Een conflict van Jeltsin met het nog in de Sovjet-jaren gekozen

² M. Feshbach, *Russia's Health and Demographic Crises: Policy Implications and Consequences* (Washington 2003).

³ Sommigen noemden het *dermocratie*, zoiets als ‘strontmacht’.

Russische parlement liep in oktober 1993 uit op een ware veldslag, die volgens de officiële cijfers 150 mensen het leven kostte (de aanhangers van het parlement gingen uit van een nog veel hoger dodental). Het bleef bovendien niet bij de afscheiding van alleen de Sovjet-republieken, ook het vanouds islamitische Tsjetsjenië in de noordelijke Kaukasus riep – zonder daartoe het grondwettelijke recht te hebben – de onafhankelijkheid uit. Een meedogenloze en vernietigende oorlog was het gevolg.⁴ De Wolga-regio Tatarstan verklaarde eveneens slechts op gelijke voet met Rusland verbonden te zijn. Jeltsin moest berusten in de oprichting van een nieuwe Communistische Partij, nu van de Russische Federatie. Daarnaast zag hij zich geconfronteerd met de opkomst van de Liberaal-Democratische Partij van Vladimir Zjirinovski, die in weerwil van haar naam vooral Russisch-nationalistische populistten aantrok. Dit alles droeg al onder Jeltsin bij tot een veel autoritairder, nationalistischer beleid.

Jeltsin vestigde zich in het Moskouse Kremlin, voorheen de zetel van de Sovjet-regering. De Russische Federatie nam de plaats in de Veiligheidsraad der Verenigde Naties van de Sovjet-Unie over, evenals haar nucleaire arsenaal. Zij beschouwde zichzelf niet alleen als haar rechtsopvolger, maar ook die van het voorrevolutionaire Russische rijk.

Dat was in de loop der eeuwen verreweg het grootste land van de wereld geworden. Gemeten naar omvang en duur was dit het grootste rijk uit de wereldgeschiedenis. De revolutie van 1917 blies het op. De heerschappij over Polen en Finland was niet meer vol te houden en ook de Baltische landen en nog een aantal andere rijkdelen werden voor een paar jaar tot soms enkele decennia zelfstandig. Maar de communistische leider Vladimir Lenin herschiep het rijk in de nieuwe jas van de Sovjet-Unie, officieel een unie van republieken maar in werkelijkheid een gecentraliseerde staat onder de dictatoriale leiding van de CPSU, haar Politbureau en de partijchef in Moskou. Na de dood van Lenin in 1924 volgde Jozef Stalin hem uiteindelijk als Sovjet-leider op. In een toast ter ere van de twintigste verjaardag van de Oktoberrevolutie merkte die in 1937 op dat de tsarenerven niet alleen slechte maar ook goede kanten in zich borg. Weliswaar hadden de tsaren het volk eronder gehouden uit naam van de grootgrondbezitters, ‘maar één ding deden zij goed: zij brachten een enorme staat bijeen, tot Kamtsjatka toe. Die staat hebben wij van hen geërfd.’⁵

⁴ Bezemer, Jansen, *Een geschiedenis van Rusland*, 355-357, 380-382.

⁵ I. Banac (ed.), *The Diary of Georgi Dimitrov, 1933-1949* (New Haven, CT 2008) 65.

Na de overwinning in de Tweede Wereldoorlog (die voor Russen naar Sovjet-gebruik nog altijd de Grote Vaderlandse Oorlog heet) kreeg de Sovjet-Unie niet alleen de Baltische landen, Moldavië en het westen van Wit-Rusland en Oekraïne terug, Stalin pakte van Duitsland bovendien een stuk van Oost-Pruisen af: het gewezen Königsberg, dat voortaan Kaliningrad heette. Besloeg het immense Sovjet-rijk op zichzelf al een zesde deel van het aardoppervlak, de communistische satellietstaten in Oost-Europa kwamen daar nog eens als bufferzone tussen de Sovjet-Unie en het Westen bij. Dat Sovjet-blok vormde dus een soort buitenrijk.

Nog immer grootste land

Na 1991 bleef Rusland nog steeds het grootste land ter wereld, bewoond door tegen de 150 miljoen inwoners, van wie nu bijna 80 procent Russen waren. Moskou wilde de rest van zijn imperium echter niet zo maar opgeven. Daar woonden miljoenen Russen en Rusland maakte duidelijk eventueel ook de grenzen van de post-Sovjet-landen ter discussie te willen stellen. Het GOS moest een op zijn minst gedeeltelijke re-integratie brengen, met een gemeenschappelijk veiligheidssysteem en een gecoördineerde economische en buitenlandse politiek, uiteraard onder leiding van Moskou. Maar het GOS bleek als vervanging van de Sovjet-Unie niet te werken, en Rusland ging de andere delen van die unie dus als zijn 'invloedsfeer' beschouwen. In Russische ogen waren er twee soorten buitenland: het 'gewone' buitenland en het zogenaamde 'nabije buitenland', dat wil zeggen de overige landen van de voormalige Sovjet-Unie, die als Ruslands 'achtertuin' slechts over een beperkte soevereiniteit hadden te beschikken. In 1997 sloot Rusland ook nog eens een unieverdrag met Wit-Rusland (Belarus).

Niet alleen in Tsjetsjenië, ook in diverse andere, niet-Russische voormalige Sovjet-landen stak separatisme de kop op. Van Moldavië scheidde zich een gebied af aan de oostzijde van de Nistra- of Dneestr-rivier en van Georgië de Abchaziërs en Osseten. Maar op het separatisme buiten Rusland reageerde Moskou heel anders dan dat in eigen land. Deze separatisten kregen van het Russische leger juist steun aangeboden. De Russische minderheid in het 'nabije buitenland' kon eveneens rekenen op 'protectie' van die kant. Toch ging Moskou niet zover ook de Krim-separatisten hulp te geven tegen de Oekraïense regering in Kiev, dat wil

zeggen niet onder Jeltsin. De Krim, een schiereiland in de Zwarte Zee, had een Russische meerderheid maar was in 1954 door de Sovjet-leiding in Moskou van de Russische Sovjet-republiek afgenomen en aan haar Oekraïense pendant geschonken. Wel huurde Rusland voor zijn Zwarte-Zeevloot de haven van Sebastopol.

Ruim twintig jaar Poetin

In de zomer van 1999 benoemde Jeltsin de voormalige officier van de staatsveiligheidsdienst van de Sovjet-Unie, Vladimir Poetin, tot premier en een half jaar later maakte hij Poetin zelfs zijn opvolger, als president. In ruil bezorgde deze Jeltsin immunititeit na zijn aftreden, want er dreigde een rechtszaak wegens corruptie tegen de ex-president.

Dezelfde Poetin staat inmiddels meer dan twintig jaar aan de leiding van Rusland, terwijl de vorig jaar aangenomen Constitutiewijzigingen hem in staat stellen ook in de jaren na 2024 de baas te blijven. Zeker in het begin representeerde hij een onder Russen wijdverbreid verlangen naar stabiliteit in een door desintegratie getraumatiseerde maatschappij. Door het verdwijnen van de erbij horende zekerheden heerste er na het uiteenvallen van de Sovjet-Unie in brede kring een gevoel van ontredde. Maar dankzij vooral de flink opgelopen inkomsten van olie en gas kon Poetin het levenspeil van de gemiddelde Rus flink doen toenemen, althans tot rond 2015. Daarna eisten de sancties om de Krim-annexatie, de gezakte energieprijzen met daarbovenop de coronacrisis hun tol.

Met separatistische bewegingen binnen Rusland heeft Poetin korte metten gemaakt. Hij vreest, net als in Oekraïne en Georgië, voor een 'kleurenrevolutie', die hij dan toeschrijft aan het Westen. Elk van bovenaf niet te controleren burgerinitiatief heeft hij de nek omgedraaid. Voor persvrijheid is steeds minder plaats. De 'partij van de macht', Verenigd Rusland, vormt in feite een bureaucratisch patronagenetwerk. In het kader van wat het Kremlin 'soevereine democratie' noemt, bestaat er daarnaast een zogeheten 'systeemoppositie', terwijl voor echte oppositie geen ruimte is. In het uiterste geval, zoals in 2015 bij Boris Nemtsov of in 2020 bij Alexej Navalny, vindt een moordaanslag op oppositieleiders plaats. Was het bij de moord op Nemtsov niet zeker of het Kremlin daarachter zat, bij de mislukte aanslag op Navalny wezen alle tekenen in die richting (de leider van het Fonds ter Bestrijding van Corruptie zit inmiddels gevangen in een

strafkamp). Echte oppositie wordt steeds vaker voorgesteld als een ‘vijfde colonne’. Ook oligarchen moeten in de Kremlin-pas lopen, anders dreigt voor hen hetzelfde lot als dat van Michail Chodorkovski. Die werd in de jaren negentig de rijkste man van Rusland, maar omdat hij onvoldoende het gezag van Poetin erkende, belandde hij voor jaren in een Siberisch strafkamp en na zijn vrijlating moest hij naar het buitenland uitwijken. Er heerst nostalgie naar de tijd dat Rusland, als het Russische rijk dan wel de Sovjet-Unie, een van de belangrijkste spelers op het wereldtoneel was. Met het communisme is weliswaar officieel afgerekend, maar Stalin staat nog immer in aanzien als de overwinnaar van de Grote Vaderlandse Oorlog.

Gedurende zijn eerste jaren als president zette Poetin Jeltsins beleid van goede betrekkingen met het Westen voort. Tegelijkertijd ging hij zich steeds meer afzetten tegen het ‘unipolaire’ wereldsysteem, dat in zijn ogen op een disproportionele manier een dominante rol toebedeelde aan de Verenigde Staten van Amerika. In plaats daarvan pleit Moskou voor een ‘multipolair’ systeem dat ook Rusland tot de grote mogendheden rekent. Hoe zwakker de Noord-Atlantische Verdrags-Organisatie en de Europese Unie zijn, hoe sterker in deze redenering de positie van Rusland is.

‘Westen is Ruslands invloedssfeer binnengedrongen’

De redenering gaat verder dat het Westen Ruslands ‘invloedssfeer’ is binnengedrongen. De drie Baltische landen hebben zich (uit eigen beweging) bij zowel de NAVO als de EU aangesloten. Kort na de eeuwwisseling vonden er in Georgië en Oekraïne machtswisselingen plaats, de Rozenrevolutie en de Oranje Revolutie (de bovengenoemde ‘kleurenrevoluties’) die deze landen zich ook meer op het Westen deden oriënteren. Vervolgens pleitte de toenmalige Amerikaanse president George Bush in 2008 voor het toelaten tot de NAVO van beide landen. Europese partners van de VS als Duitsland en Frankrijk verkozen dit lidmaatschap echter op de lange baan te schuiven.

In augustus 2008 leidde een nogal drieste actie van de door de Rozenrevolutie aan de macht gekomen president van Georgië, Micheïl Saakasjvili, om Zuid-Ossetië terug te krijgen, tot een oorlog tussen Rusland en Georgië die vijf dagen duurde en juist de definitieve afscheiding van Zuid-Ossetië en Abchazië tot resultaat had. Poetin had kort daarvoor zijn post van president voor vier jaar afgestaan aan zijn protegé Dmitri

Medvedev, maar bleef als premier Ruslands nationale leider. Zuid-Ossetië en Abchazië verklaarden zich na de augustusoorlog onafhankelijk. Al wonen er haast geen Russen, het werden in feite Russische protectoraten. De Georgiërs die er wel woonden, werden massaal verdreven. Het Europese Hof voor de Rechten van de Mens in Straatsburg verklaarde Rusland in januari 2021 schuldig aan etnische zuiveringen, namelijk van twintigduizend Georgiërs uit Zuid-Ossetië. Daar kwam bij het willekeurig vermoorden van burgers, het plunderen en in brand steken van de huizen van vluchtelingen en het martelen van krijgsgevangenen.⁶ De Westerse reactie op dit Russische optreden was bijzonder lauw. ‘De waarschuwing die Europa verkoos te negeren’, noemde de Duitse expert op het gebied van de buitenlandse politiek Ulrich Speck het.⁷

Behalve voor de drie Baltische landen stond de Europese Unie voornamelijk niet ook open voor de toelating van andere Europese ex-Sovjetstaten, al wilden ze er zelf wel graag bij horen. Om dit enigszins te compenseren bood de EU eind 2013 Georgië, Oekraïne en vier andere van deze landen een associatieverdrag aan. Moskou kwam hiertegen in het geweer. Toen de Oekraïense president Viktor Janoekovitsj, die aanvankelijk wel voelde voor het EU-aanbod, uiteindelijk onder deze Russische druk bezweek, werd hij begin 2014 door de Majdan-volksbeweging verjaagd. Rusland noemde zijn afzetting een ‘putsch’ en zag het als sein voor de annexatie van de Krim (die volgens alle internationale afspraken Oekraïne toebehoort) en het aanstichten van een oorlog in het oosten van Oekraïne, de Donbas. Die oorlog heeft inmiddels meer dan 13.000 mensen het leven gekost. In de loop ervan werd ook vlucht MH17 uit de lucht geschoten. Bijna 300 inzittenden, onder wie tegen de 200 Nederlanders, kwamen daarbij om het leven. Eigenlijk had Moskou het oog gericht op een nog veel groter gebied dat geheel Zuidoost-Oekraïne van Charkov tot Odessa beslaat, door Moskou ook wel ‘Nieuw-Rusland’ genoemd. De oorlog is, ondanks twee vredesovereenkomsten (september 2014 en februari 2015, Minsk-1 en -2), nog steeds niet afgelopen.

⁶ L. Harding, ‘Russia Committed Human Rights Violation in Georgia War, ECHR Rules’, *The Guardian*. [Http://www.hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-207757](http://www.hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-207757), geraadpleegd 21 januari 2021.

⁷ Tweet van Ulrich Speck ‘Russia's war against Georgia 2008’, *Twitter*. [Http://www.twitter.com/ulrichspeck/status/1352250710289768451](http://www.twitter.com/ulrichspeck/status/1352250710289768451), geraadpleegd 21 januari 2021.

Sindsdien doet Rusland alsof de Zee van Azov, die aan de oostrand van de geannexeerde Krim maar ook ten zuiden van Oekraïne ligt, zijn eigen binnenzee is. Russische schepen patrouilleren voor de toegang tot die zee (die is in Russische handen) en bemoeilijken de Oekraïense handel via havensteden als Marioepol. In april 2021 sloten de Russen de Zee van Azov voor voorlopig een half jaar geheel af voor niet-Russische marineschepen en andere ‘overheidsvaartuigen’.

Vanwege de annexatie van de Krim kreeg Rusland van Westerse zijde sancties opgelegd, die weer met tegensancties werden beantwoord. Maar de gaslevering aan vooral Europa gaat ondertussen gewoon door, daar worden zelfs extra pijpleidingen door de Oostzee voor aangelegd, Nordstream-1 en -2. Ze maken het mogelijk met voorbijgaan aan bijvoorbeeld Oekraïne, de Baltische landen en Polen gas aan Europa te leveren.

Na Oekraïne oefent het Kremlin druk uit op Belarus om het al uit de jaren negentig stammende unieverdrag met Rusland eindelijk eens serieus te nemen.⁸ In de zomer van 2020 vonden er presidentsverkiezingen plaats. Alexander Loekasjenko, sinds 1994 de president van het land, werd officieel wederom uitgeroepen als overwinnaar, hoewel de meeste peilingen juist oppositiekandidaat Svetlana Tichanovskaja de overwinning toebedeelden. Sindsdien vonden er week in week uit demonstraties plaats in Minsk en andere steden van het land om Loekasjenko te dwingen op te stappen. Niet alleen gaat hij daar niet op in, ze werden keer op keer met grof geweld uiteengeslagen. Rusland staat dus voor de keuze: de in Belarus inmiddels uiterst impopulaire Loekasjenko blijven steunen maar dan een groot deel van de bevolking van dat land tegen zich in het harnas jagen, of naar een alternatief voor hem zoeken waarmee voldoende Wit-Russen zich kunnen verenigen.

In april 2021 leek Poetin in zijn jaarlijkse rede voor het parlement voor het moment in elk geval voor Loekasjenko te kiezen. Er zou in zijn woorden een door het Westen gesteunde poging tot een staatsgreep tegen hem hebben plaatsgevonden. Hoe een en ander afloopt is op dit moment niet te zeggen, maar na Poetins rede voor het parlement werd Loekasjenko naar Moskou ontboden om met de Russische president over verdere integratie van beide landen te spreken. De Wit-Russische oppositie vreest dat Rusland van de gelegenheid gebruikmaakt Belarus langzamerhand op te slokken.

⁸ Bezemer, Jansen, *Een geschiedenis van Rusland*, 364.

‘Gayropa’

Rusland werpt zich bovendien op als hoeder van ‘traditionele waarden’, die in het ‘decadente Westen’ (‘Gayropa’) in het gedrang zouden zijn geraakt. Daarmee oogst het steun van Westerse nationaal-populistische groeperingen en van ‘dissidente’ EU-leden. Tevens maakt het gebruik van binnen de EU bestaande zakenbelangen. Ook wordt Rusland verdacht van inmenging in verkiezingen in Westerse landen en zet het in een ‘informatie-oorlog’ hackers in.

Behalve het Sovjet-verleden laat ook de oudere geschiedenis haar sporen na in de Russische redenering van nu. In een poging zijn claims historisch te onderbouwen, eist Moskou in navolging van klassieke, imperiaal redenerende Russische historici ook het rijk op dat tussen de negende en dertiende eeuw de Oostslavische gebieden beheerste, waarvan het nu Oekraïense Kiev de hoofdstad was. De Russische Federatie moet volgens Kremlin-getrouwe historici als directe erfgenaam van dit Kievse rijk worden gezien. Maar in het bijzonder Oekraïense wetenschappers wijzen erop dat de Moskouse staat pas in de veertiende eeuw ontstond en bovendien minstens zo sterke Tataarse wortels had.

Om iets van de oude glorie te herstellen maakt het Kremlin ook gebruik van de miljoenen mensen tellende Russische diaspora in het ‘ nabije buitenland’. Het stimuleert de gedachte dat zowel etnische Russen als sprekers van de Russische taal en mensen die zich de Russische cultuur hebben eigen gemaakt, zich verbonden zouden moeten voelen met Moskou. Sinds begin eenentwintigste eeuw krijgt dit gestalte in het beleid van de ‘Russische Wereld’, *Roesski mir* in het Russisch. Op het oog een onschuldige onderneming om het behoud van de Russische cultuur en tradities buiten Ruslands grenzen te bevorderen, bleek *Roesski mir* al gauw vooral een geopolitiek instrument te zijn. In 2008 bood Dmitri Medvedev, van dat jaar tot 2012 tussenpaus toen Poetin het hoogste Russische ambt vanwege het grondwetsartikel dat een president slechts twee achtereenvolgende termijnen mag dienen niet mocht bekleden, de ‘medevaderlanders’ zo nodig ook gewapende protectie van Rusland aan. Of ze wilden of niet, hij verklaarde hen tot ‘partner’ in de Russische buitenlandse politiek. Met gulle hand ging Rusland paspoorten uitdelen aan wie het Kremlin tot de ‘Russische Wereld’ rekent: Oekraïners, Wit-Russen, orthodoxe gelovigen onder het Moskouse patriarchaat, sprekers van de Russische taal en mensen die een stuk van hun geschiedenis met de Russen delen (wat gezien het

gemeenschappelijke verleden in de voormalige Sovjet-republieken nogal eens voorkomt).

Alleen hield het Kremlin er geen rekening mee dat de annexatie van de Krim en het aanstichten van een separatistische oorlog in het Donbas-gebied in het oosten van Oekraïne de pro-Russische gevoelens in dat land sterk hebben doen afnemen. Veel Oekraïense orthodoxe gelovigen erkennen de patriarch van Moskou niet langer als hun primaat, en de patriarch van Constantinopel heeft daar namens de oosters-orthodoxe christenheid het groene licht voor gegeven. Voor de kerk in Moskou, die warme betrekkingen met Poetin onderhoudt, reden in 2018 met Constantinopel te breken: het eerste schisma sinds 1054 toen de rooms-katholieke en de orthodoxe kerk uiteen gingen.

Hoewel de Russen bepaald niet als eersten uit de wereldgeschiedenis hun eeuwenoude rijk zagen ineensstorten, konden ze zich dit verlies moeilijk voorstellen. Ze beleefden het anders dan bijvoorbeeld de Britten, misschien ook omdat ze er slecht op voorbereid waren en hun rijk zich niet als het Britse overzee bevond. ‘Groot-Britannië had een rijk, maar Rusland was een rijk – en is het misschien nog steeds’, schreef de Britse Rusland-historicus Geoffrey Hosking al in 1995.⁹

Poetin heeft in 2005 het uiteenvallen van de Sovjet-Unie ‘de grootste geopolitieke ramp van de eeuw’ genoemd.¹⁰ ‘Wie het uiteenvallen van de Sovjet-Unie niet betreurt, heeft geen hart’, voegde hij daar later aan toe: ‘wie haar in haar vroegere vorm wil doen herleven, heeft geen verstand.’¹¹ Blijkbaar moest de nadruk liggen op *in haar vroegere vorm*. Want in 2008 zijn Abchazië en Zuid-Ossetië indirect en in 2014 de Krim letterlijk bij Rusland gevoegd. De Donbas in Oost-Oekraïne en Transdnestrië in Moldavië zijn eveneens rechtstreeks aan Rusland ondergeschikt. Sinds de bloedige oorlog van zes weken die Azerbeidzjan en Armenië in 2020 om het omstreden gebied van Karabach hebben gevoerd, zijn Russische soldaten ook daar aangetreden om als *peacekeepers* dienst te doen. Het gerucht wil zelfs dat, net

⁹ G. Hosking, ‘The Freudian Frontier’, *Times Literary Supplement* (1995).

¹⁰ Vladimir Poetin: “De ineensstorting van de USSR is de grootste geopolitieke catastrofe van de eeuw”, *Regnum*. [Http://www.regnum.ru/news/444083.html](http://www.regnum.ru/news/444083.html), geraadpleegd 21 januari 2021.

¹¹ Gordonua, ‘Poetin zei dat hij de Sovjet-Unie zou willen redden van de ineensstorting’. [Http://www.gordonua.com/news/worldnews/putin-zayavil-chto-hotel-by-spasti-sovetskiy-soyuz-ot-razvala-234554.html](http://www.gordonua.com/news/worldnews/putin-zayavil-chto-hotel-by-spasti-sovetskiy-soyuz-ot-razvala-234554.html), geraadpleegd 21 januari 2021.

als in Transdnestrië, Abchazië, Zuid-Ossetië en de Donbas, in Karabach inmiddels Russische paspoorten worden uitgedeeld.¹²

Rusland natiestaat of imperium?

Rusland staat voor de keuze: blijven dromen van een rijk, of een moderne democratische natiestaat worden die prijs stelt op goede betrekkingen met zijn buurlanden, maar ze verder met rust laat. Die keuze was al aan de orde onder Jeltsin en het Russische besluit daarbij had ook toen verstrekkende gevolgen, benadrukte in 1997 Roman Szporluk, destijds hoogleraar in de Oekraïense geschiedenis aan de universiteit van Harvard. Hij vergeleek het met de ‘Duitse kwestie’, de agressieve Duitse expansiepolitiek van *heim ins Reich* die onder Adolf Hitler tot de meest expliciete uitdrukking kwam. De huidige tijd is volgens Szporluk beslissend voor de ‘Russische kwestie’. ‘Verkiezen de Russen een territoriaal beknot Rusland zoals dat nu bestaat of een Rusland dat hun Kiev, Tasjkent en meer belooft terug te brengen, maar ten koste van een democratie en een vrije economie?’ vroeg Szporluk zich destijds af.¹³

‘Wordt Rusland een moderne natiestaat’, is ook de vraag van Szporluku opvolger aan Harvard, Serhii Plokyh, een jaar of twintig later, ‘of blijft het een gesnoeid imperium, dat zich steeds weer in nieuwe conflicten stort door de fantoompijn van verloren territoria en de glorie van het verleden?’ De dreiging die van dit dilemma uitgaat, is in Plokyh’s ogen net zo groot en reëel als het gevaar dat in de negentiende en twintigste eeuw voortvloeide uit het idee dat alle Duitse gebieden moesten worden verenigd in één machtig Duits imperium. Kiezen de Russen niet voor de vorming van een moderne burgernatie binnen de grenzen van de Russische Federatie, dan kan volgens Plokyh de gedroomde terugkeer naar het verloren paradijs van de imaginaire Oostslavische eenheid leiden tot een nieuwe Koude Oorlog, ‘of erger’.¹⁴

¹² The Jamestown Foundation, ‘Russia’s Karabakh Protectorate Taking Clearer Shape’, *Eurasia Daily Monitor* 18.45 (2021).

¹³ R. Szporluk, ‘The Fall of the Tsarist Empire and the USSR. The Russian Question and Imperial Overextension’ in: S.F. Starr (ed.), *The End of Empire? The Transformation of the USSR in Comparative Perspective* (Armonk, NY 1997) 65-93: 87.

¹⁴ S. Plokyh, *Lost Kingdom. A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin* (London 2017) 348-351.

Dmitri Trenin, chef van het Moskouse bureau van de Carnegie Endowment for International Peace en ex-officier van de Sovjet-inlichtingendienst, denkt dat het met die imperium-drang zo'n vaart niet loopt. Rusland heeft zijn imperiale dromen allang opgegeven, is zijn opvatting, en 'past zich in een pijnlijk proces aan de snel veranderende omgeving aan'. Het rijk van weleer is 'meer een herinnering uit het verleden dan een realistische toekomstvisie'. De politiek van 2014 ten aanzien van Oekraïne was in zijn ogen vooral een improvisatie na de val van Janoekovitsj en er bestond geen plan voor. Dat de Russen de Krim annexeerden had volgens Trenin vooral strategische redenen.¹⁵ Maar hij beweerde dit ook al ruim voordat Rusland zich in dat jaar de Krim toe-eigende, een oorlog in de Donbas aanstichtte en met de retoriek over 'Nieuw-Rusland' en de 'Russische Wereld' begon. Het is de vraag of Trenin nog goed uit elkaar kan houden wanneer hij onafhankelijk is en wanneer hij de spreekbuis van het Kremlin is. Als het altijd al de politiek van het Kremlin is geweest, kan er geen sprake zijn van 'nieuw pragmatisme' van die kant, al werd een dergelijk beleid eind 2020 vastgesteld door diverse Rusland-analytici.¹⁶

Gaan Szporluk en Plokhly misschien wat ver (volgens eerstgenoemde zou de Russen niet alleen Kiev maar ook Tasjkent 'en meer' in het vooruitzicht worden gesteld), er is alle reden om ook Trenins visie niet zonder meer over te nemen. Waarom talmt Moskou anders zo lang met een oplossing voor de Donbas-crisis of met een doorbraak in het MH17-dossier? In februari 2021 warmde Poetins woordvoerder het klikkje van de 'Russische Wereld' nog eens op, hij vond dat ook Oekraïne daar deel van uitmaakte.¹⁷

¹⁵ D. Trenin, 'Moscow's New Rules', *Carnegie Moscow Center*. [Http://www.carnegie/commentary/83208](http://www.carnegie/commentary/83208), geraadpleegd 12 november 2020.

¹⁶ H. Smeets, 'De nieuwe terughoudendheid van het Kremlin. Façade of koerswijziging'. [Http://www.raamoprusland.nl/dossiers/buitenlandse-politiek/1745-de-nieuwe-terughoudendheid-van-het-kremlin-facade-of-koerswijziging](http://www.raamoprusland.nl/dossiers/buitenlandse-politiek/1745-de-nieuwe-terughoudendheid-van-het-kremlin-facade-of-koerswijziging), geraadpleegd 30 november 2020; M. Luxmore, "'A Postimperial Transformation". With its Neighborhood in Turmoil, Russia Reassesses the Costs of Hegemony' [Http://www.rferl.org/a/russia-reassesses-costs-hegemony-2020-putin/31024630.html](http://www.rferl.org/a/russia-reassesses-costs-hegemony-2020-putin/31024630.html), geraadpleegd 29 december 2020.

¹⁷ *Interfaks*, 8 februari 2021.

Nieuwe stagnatie

Alles wijst erop dat het Rusland van Poetin zowel wat betreft de internationale verhoudingen (de Krim-annexatie, de Donbas-crisis en het isolement dat daarop is gevolgd) als in zijn binnenlandse beleid (de ijzeren greep op de onafhankelijke pers, de civil society en de politieke oppositie) naar een nieuwe vorm van ‘stagnatie’ is afgeleden. De late Poetin-jaren worden wel met Brezjnef en zijn tijdperk vergeleken.¹⁸ Een klein clubje mensen rond Poetin neemt de sleutelbeslissingen, zoals over oorlog of vrede; dat clubje, afkomstig uit de veiligheidsdiensten en het leger, is niet groter dan het Comité voor de Noodtoestand in 1991. Vandaar dat, voor de vraag gesteld of de putschplegers van 1991 in het Rusland van Poetin alsnog succes hebben gehad, de Russische historicus Joeri Afanasjev gelijk lijkt te hebben gekregen. Ook zij wilden wat toen nog de Sovjet-Unie was terug laten keren naar de Brezjnef-tijd. Kort voor zijn dood in 2015 noemde Afanasjev tegenover ex-NRC-correspondent Hubert Smeets het Poetin-bewind hun ‘totale triomf’.¹⁹

Wel staat de regering van Poetin huiverig tegenover het idee het standbeeld van Dzerzjinski terug te doen keren naar het Moskouse Loebjankaplein, ze blies een haastig georganiseerd referendum over die kwestie begin 2021 af. Toch verklaarde het Moskouse Openbaar Ministerie in april van dit jaar het neerhalen van het beeld destijds ‘illegaal’. Dat was geëist door ‘Officieren van Rusland’, een organisatie die het wil terugzetten.²⁰

Het ziet er naar uit dat het niet eindeloos zo kan doorgaan. Maar of op de nieuwe stagnatie, gesteld dat die term van toepassing is, ook opnieuw iets als een perestrojka volgt, en zo ja, op welke termijn: dat zijn vragen waarop de historicus het antwoord schuldig moet blijven.

¹⁸ Zie bijvoorbeeld H. Salemon, ‘Haalt Poetin 2024?’.

[Http://helgasalemon.nl/blog/haalt-poetin-2024/](http://helgasalemon.nl/blog/haalt-poetin-2024/), geraadpleegd 21 januari 2021; liberal.ru/ekspertiza/zastoj-2-posledstviya-riski-i-alternativy-dlya-rossijskoj-ekonomiki

¹⁹ H. Smeets, ‘Nu zuchten wij onder die “totale triomf”’, NRC, 19 augustus 2016.

²⁰ *Echo Moskvy*, 26 april 2021.